

Folklor mətnlərində köməkçi nitq hissələrinin alliterativlik xüsusiyyətləri

Ramilə Orucova
ADPU-nun doktorantı
Mail: orujova.r@mail.ru
Tel: 051 671 75 72

Xülasə

Folklor yaradıcıları şifahi örnəklərdə işlətdikləri dil vahidlərinin səs tərkibinə daima diqqətlə yanaşmış, mətnlərdə işlətdikləri köməkçi nitq hissələrinin də fonetik xüsusiyyətlərinə heç zaman biganə və laqeyd olmamışlar. Folklor mətnlərində köməkçi nitq hissələri də fonetik xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyinə və zənginliyinə görə diqqəti cəlb edir və mətnlərin bədiiliyinə yüksək dərəcədə təkan verən, informasiyanın ötürülməsinə yaxından köməklik göstərən dil vahidləri kimi çıxış edir. Mətnin yüksək dərəcədə bədiiliyini təmin edən xüsusiyyətlərindən məhz birinin fonika olduğunu diqqətə çatdıran rus linqvisti V.A.Zaretskiy qeyd edir ki, "... Obrazlı sözlə verilən informasiya sözlərin yalnız leksik mənalarının qarşılıqlı əlaqəsi əsasında meydana çıxmır, bu informasiyanın yaranmasında habelə həm fonetik xüsusiyyətlər, həm ritm-melodiya, həm də sözlərin daxili formaları iştirak edir. (1, 14). Folklor mətnlərinin struktur, semantikasında, ahəngdar səs toplusunda, musiqililik yaradan səs komplekslərinin düzümündə köməkçi nitq hissələrinin alliterativliyi də mühüm yer tutur. Bu nitq vahidləri müxtəlif mövqələrdə işlənərək mətnlərin həm semantikasına, həm də forma və məzmununa güclü təsir göstərir və eyni zamanda emosiya daşıyıcılarına çevrilir və bütün bunlar folklor mətninin bədiilik xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Məqalədə bu xüsusiyyətlər zəngin nümunələr əsasında şərh edilir, folklor mətnlərində köməkçi nitq hissələrinin alliterativlik keyfiyyətləri müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: alliterasiya, assonans, bədiilik, mətn, semantika

Аллитерационные особенности вспомогательных частей речи в фольклорных текстах

Рамила Оруджова
Докторант АДПУ

Резюме

Создатели фольклора всегда уделяли пристальное внимание звуковому составу языковых единиц, используемых в устных примерах, и никогда не оставались равнодушными к фонетическим особенностям

вспомогательных частей речи, используемых в текстах. Вспомогательные части речи в фольклорных текстах также привлекают внимание благодаря разнообразию и богатству своих фонетических особенностей и выступают в качестве языковых единиц, которые придают высокий импульс искусству текстов и тесно помогают в передаче информации.

Аллитерация вспомогательных частей речи также играет важную роль в структуре, семантике фольклорных текстов, в гармоничном сборе звуков, в структуре звуковых комплексов, создающих музыку. Эти единицы речи, развитые в различных позициях, оказывают сильное влияние на семантику, форму и содержание текстов и в то же время становятся носителями эмоций, которые проистекают из художественных особенностей фольклорного текста. В статье разъясняются эти особенности на богатых примерах, выявляются аллитерационные качества вспомогательных частей речи в фольклорных текстах.

Ключевые слова: фольклор, текст, языкознание, лингвистика, особенности

Alliterative features of auxiliary parts of speech in folklore texts

Ramila Orudzhova
ADPU doctoral student

Summary

The creators of folklore have always paid close attention to the sound composition of linguistic units used in oral examples, and have never remained indifferent to the phonetic features of the auxiliary parts of speech used in texts. The auxiliary parts of speech in folklore texts also attract attention due to the diversity and richness of their phonetic features and act as linguistic units that give a high impulse to the art of texts and closely help in conveying information.

The alliteration of auxiliary parts of speech also plays an important role in the structure, semantics of folklore texts, in the harmonious collection of sounds, in the structure of sound complexes that create music. These units of speech, developed in different positions, have a strong influence on the semantics, form and content of texts, and at the same time become carriers of emotions, all of which stem from the artistic features of the folklore text. The article explains these features on the basis of rich examples, identifies the alliterative qualities of auxiliary parts of speech in folklore texts.

Keywords: folklore, text, linguistics, linguistics, features

Aktuallıq. Folklor mətnlərində ritmiklik, ahəngdarlıq, melodiyalılıq olduqca mühüm forma gözəlliyidir və bu forma gözəlliklərinin yaranmasında poetik kateqoriyalardan olan alliterasiya və assonans da vacib yerlərdən birini tutur. Gözəl ahəngdarlığı, musiqililiyi, ritmikliyi nümayiş etdirməkdə folklor mətnlərində çıxış edən köməkçi nitq hissələrinin tərkibində iştirak edən sait və samit səslərin yaratdığı poetiklik olduqca cazibəli formalarda özünü göstərir. “Mətnin ritmik kompozisiyası-quruluşu şeirin məzmununu açan amildir.” (2,396) ki, köməkçi nitq hissələri də digər nitq vahidləri ilə əlaqəyə girərək folklor mətnlərindəki ritmi və ahəngdarlığı qabarıqlaşdırır və onu cazibəli bir şəkllə salır. İstər-istəmz folklor örnəklərinin dilində (daha çox bayatılarda, atalar sözləri və məsəllərdə, yanıltmaclarda, dastanların nəzin parçalarında – R .O) işlənən köməkçi nitq hissələrinin miqdari, yəni təkrar-təkrar çıxış etməsi assonans və alliterasiyanın yaranmasına (digər nitq vahidləri ilə əlaqəli şəkildə – R.O) səbəb olur və poetik dəyər kəsb edir. Bütün bu qeyd olunan xüsusiyyətlər folklor mətnlərinin lüğət tərkibindəki köməkçi nitq hissələrinin alliterativlik keyfiyyətlərinin araşdırılmasını zəruriləşdirir və aktual edir.

Annotasiya: Folklor mətnlərində iki və daha çox köməkçi nitq hissəsinin işlədilməsi, yəni kəmiyyət paralelizmi yaratması alliterativlik keyfiyyətinin meydana çıxmasına şərait yaradır. Məqalədə bu vacib məsələlərə diqqət yetirilir, mətnlərdə köməkçi nitq hissələrinin yaratdığı alliterativlik xüsusiyyətləri geniş şəkildə tədqiq edilir.

Metod.Məqalədə təsvir metodu tətbiq edilmişdir.

Giriş:

Köməkçi nitq hissələri də digər nitq vahidlərinə qoşularaq folklor mətnlərinin emosiyasına stimuly verir və alliterativ fiqurların keyfiyyət həddi də bu köməkçi vahidlərin yardımı ilə formalaşdırıla bilər. Rəngarəng səs situasiyaları folklor mətnlərinin vacib tərəflərini ödəyir və bu ödənişdə köməkçi nitq hissələri də müstəsna mövqələrdə dayanır. Potensial imkanlara malik olur. Poetik kateqoriyalar sırasında xüsusi yeri olan alliterativliyin, yəni assonans və alliterasiyanın folklor mətnlərindəki təzahüründə köməkçi nitq hissələri də poetik keyfiyyətlərin normativliyinə söykənir. Təbiidir ki, istər assonans, istərsə də alliterasiya qafiyə mövqeyində işlənən dil vahidlərində, o sıradan köməkçi nitq hissələrində daha çox işləkliyə malikdir. Müşahidələrimiz göstərir ki, folklor mətnlərində qafiyə mövqeyində işlənən sözlərə qoşulan köməkçi nitq hissələri daha uyarlı, daha çox ritmik-melodik çalarlar yaradır. Məsələn: *Xoşunan olmasa, zor deyim gərək, Məhəbbət yerinə çor deyim gərək, Edərlər gözüvü kor deyim gərək, Əlif qəddin dönüb dala yetişər (3,212); Sədrin ağdır dağ başında qar kimi, Siyah zülfün quyrılıbdı mar kimi, Baş verib sinəndə qoşa nar kimi, Artıbdır şövkətlə şən sənə qurban. (3,240) və s.*

Birinci folklor mətnində 3 dəfə epiforik mövqedə təkrar işlədilən **gərək** ədatında ümumən emosionallıq mövcuddur və aid olduğu, eyni zamanda qafiyə mövqeyində çıxış edən ifadələrə gərəklilik çaları verməklə bərabər melodik dalğaların yaranmasında da mühüm rol oynamışdır. İkinci misaldakı folklor örnəyinin dilində **kimi** qoşması da 3 dəfə epiforik mövqedə qoşulduğu sözlərlə birlikdə təkrar işlənərək müqayisə çalarları yaratmaqla bərabər, səs harmoniyasını da gücləndirmişdir.

Assonans və alliterasiyanın ahəngi, musiqililiyi folklor mətnlərində ancaq forma əlaməti deyil, eyni zamanda folklor yaradıcısının fikrinin poetik niyyətinin təzahürü kimi diqqəti cəlb edir və eynicinsli sait və samit səslərin təkrarı obrazlı poetik düşüncəni formalaşdırır. Məsələn: *Ördəktək işvə nazıman, Əlində cürə sazıman, O qırx incə bel qızıman, Muştuluq ver, yarın gəlir.* (3,255); *Qapınıza gəlmişəm bir niyaz ilə, Bağışlayın məni çoxu az ilə, Siz Quran üzü ilə, mən saz ilə, Şərti-peyğəmbəri sizdən istərəm.* (3, 282) və s.

Bu misallardan da görüldüyü kimi, köməkçi nitq hissələri (**-man** və **ilə**) assonans və alliterasiyanın formalaşmasında mühüm ahəngdarlıq yaratmaqla bərabər həm də mətnlərdəki ifadə edilən poetik fikirlərin dinamikasını şərtləndirmişdir. M.Hüseynov da doğru olaraq yazır ki, alliterasiya və assonansın ritmik çalarlı sistemi şeir dilinin ecazkarlığının mühüm amilidir. Ritmli səs füsunkarlığı şeir mətninin struktur quruluşuna estetik gözəllik verməklə bərabər, forma və məzmun gözəlliklərinin əsas mənbələrindən biridir. (4,20). Şeir dili barədə deyilmiş bu fikirləri eynilə folklor mətnlərinə də aid etmək olar. Belə ki, mətnlərdə assonans hər iki mühüm cəhəti qabarlığı ilə əks etdirir. Məsələn, dialektal areallarda yazqabağı belə bir xalq məsəlindən istifadə edilir: *Martda mərək, apreldə gərək*. Bu məsəl qaramalın yemi barədə söylənilir. Belə ki, respublikamızın bəzi bölgələrində qışda qaramalın yediyi ot və küləşin artığı, tullantısı atılmır, üst-üstə yığılır, yəni mərək (topa formada) formasında saxlanılır, ot tükənəndə bundan istifadə edilir. Görüldüyü kimi, qısa bir xalq məsəlinin dərin məzmun kəsb etməsində emosionallıq diqqəti artırma, gərəklilik çalarını gücləndirmə baxımından **gərək** ədatından istifadə edilmişdir. Bu, həmin məsəlin məzmun tərəfidir. Forma tərəfinə diqqət yetirdikdə görürük ki, məsəldə işlənən sözlərin tərkibində cəmi 9 sait iştirak etmişdir ki, bunlardan 5-i **ə** incə saitinin payına düşür. Beləliklə, 5 dəfə söz daxilində **ə** saitinin təkrarlanması və bunun digər saitlərlə çulğalaşmış vəziyyətdə olması məsəldə həm poetik mənanı, həm də şeiriyəti qüvvətləndirmişdir. Yaxud: “*Nə nəqqaşam, rəngim var. Nə nəccaram, taxtam var. Nə dəyirmançıyam, unum var*” (s.66). Cavabı “iydə” sözü olan bu tapmacada 3 dəfə **nə** inkarlıq bildirən bağlayıcı işlənmişdir ki, eyni sayda da bağlayıcı sözün tərkibində **n** sonur samiti təzahür edir. **N** samitinin həm köməkçi nitq hissəsinin, yəni bağlayıcının tərkibində 3 dəfə və digər sözlərin tərkibində isə 4 dəfə təkrar işlənməsi tapmacanın poetik səslənməsini hərtərəfli şəkildə təmin etmişdir.

Digər bir bayatı örnəyində də n samitinin alliterativliyi yüksək səviyyədədir: Mən aşıqəm nəvaya, Bir qulaq as nəvaya, Nə namərdə yoldaş ol, Nə aha düş, nə vaya (7, 480).

Göründüyü kimi, bayatının ilk sözü (mən) m sonur samiti ilə başladığından digər sözlərdə də m və n-nin alliterativliyi yaranır və A.П.Журавлевин qeyd etdiyi kimi, "... mətndə işlənən sözün hansı səsle başlaması məsələsi çox mühümdür. Başlanğıc səs diqqəti ən çox cəlb edən, nəzərə çarpan səsdür. Psixoloqlar belə hesab edirlər ki, sözdə digər səslərə nisbətən başlanğıc səs dörd qat artıq nəzərə çarpır. Deməli, sözdəki bütün səslərin fonetik dəyərliliyinə yekun vuranda birinci səsin çəkisini dörd qat artırmaq lazımdır" (8,38).

Folklor mətnlərində köməkçi nitq hissələrin yardımı ilə yaradılmış alliterasiya və assonans dedikdə, biz hər iki fonopoetik kateqoriyanın kiçik miqyaslı təzahür tiplərini nəzərdə tuturuq. Başqa sözlə desək, mətndə köməkçi nitq hissələri nitqin fonetik qayda-qanunlarına uyğun olaraq sanki alliterasion samit səslərin daha çox işlənməsinə təkan verir. Məsələn, aşağıdakı yanılmacda 16 *m* samiti işlənmişdir ki, bunlardan da 2-si *-mi* sual ədatının payına düşür: "Əli ilə Məmiş məhkəməyə getmiş, Məhkəmədə məhkəmələşmişlərimi, Məhkəmələşməmişlərimi? (5,27).

Digər folklor örnəklərində də poetikliyi gücləndirmək üçün *-mı, -mi, -mu, -mü* sual ədatının yaratdığı alliterativlikdən intensiv bir şəkildə istifadə edilir. Məs: Gümansız qoyarammı, İmansız olarammı. Sən yelkənsiz gəmimsən, Limansız qoyarammı? (6,140). Qeyd etməliyik ki, bu mətnlərdə sual mənasının güclənməsini *-mı, -mi, -mu, -mü* sual ədatı öz üzərinə götürməklə fonoloji vahid kimi çıxış etmişdir. "Fonun yüksəkliyinin, intensivliyinin və intensivliyin xüsusi forması kimi çıxış edən uzunluğun ümumi və əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, həmin sual ədatı müəyyən yüksəklik qütbü yaratmağa xidmət edir, yəni mətnin hər hansı bir hissəsini onun digər hissələrinə nisbətən qabarıq şəkildə nəzərə çarpdırır" (13,5-6).

Folklor mətnlərində intensiv şəkildə işlənən *ilə* bağlayıcısı daha çox qafiyə mövqeyində özünü göstərir ki, bu məqamda "l"-in daxilində alliterasiyası üstün mövqedə görünür. Məsələn: *Gedirəm mən düzləriylə, Vidalaşmaq sizləriylə, Yeniyyətə qızlarıylə, Halal eylə, hümmət eylə* (9,363).

Şəkilçiləşən belə köməkçi nitq hissələri vasitəsilə yaradılan alliterativlik folklor mətnlərində geniş yayılmışdır və bu da dil faktı olmaqdan daha çox sənət və sənətkarlıq xüsusiyyətidir. Ümumiyyətlə, *-nan, -nən, -ynan, -ynən* və *-la, -lə, -yla, -ylə* şəkilçiləşmiş köməkçi vahidlərinin alliterativliyi poetik mətnlərdə intensiv şəkildə müşahidə edilir.

Həm, həm də bağlayıcıları folklor mətnlərində birləşdirmə funksiyasını yerinə yetirir. Mətnlərdə təkrar olunan bu bağlayıcı cümlənin üzvləri arasında bəzən elə əlaqə yaradır ki, istər-istəməz əlaqə yaratdığı sözlərlə həm qafiyə,

həmahəng səslənir və bu məqamda *ə*-nin assonansı və *m*-in alliterasiyası üstün mövqedə görünür. Məsələn: *Qurban dedi: - Dədə, ona həm də, həm də qəm çömçəsi deyərlər.* (9,208).

Göründüyü kimi, bir kiçik mikromətdə 10 dəfə *ə* incə saiti, 5 dəfə *m* sonor samiti işlənərək mükəmməl melodiya yaradaraq “saz” musiqi alətinin mənə çalarını genişləndirmişdir.

Həmcins üzvləri və bölüşdürmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirməyə xidmət edən *ya, ya da* bağlayıcısı da folklor mətnlərində intensiv şəkildə işlənərək əlaqələndiyi sözlərlə birlikdə *a*-nın assonansının və *y*-nin alliterasiyasının yaranmasına kömək edir. Məsələn: - *Hə, vəzmi yerindədi. Sevdə vəzmididi. Mirzalı xan, bunun sağ əli mənim əzizimin başına olsun. İki gün daha yatar layiməst, üçüncü gün qalxar, ya badəsindən söylər, ya da sevgisindən. Üçüncü gün olanda bunun başına qırx qız-gəlin yığ. Qalxanda dərini söyləyəcək.* (9,208).

Bu mətdə *a* qalın saitinin assonansı üstün mövqedədir, yəni *a* səsi 23 dəfə işlənmişdir ki, bunun da 3-ü bölüşdürmə tipli bağlayıcının payına düşür. Və yaxud, həmin mətdə *y* samiti 9 dəfə işlənmişdir ki, bunun da ikisi bağlayıcının tərkibində mövcuddur. İstər assonans, istərsə də alliterasiya “... poetik-stilistik keyfiyyət kimi türk mənşəli dillərin fonetikasındakı ahəng qanunu normativliyinə dayanır, yəni dilin özündə həmin poetik-stilistik keyfiyyəti daimiləşdirən potensiyaya mövcuddur. (10,90).

Məlumdur ki, şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarından biri olan yanılmaclarda “...sözlər səs tərkibinə görə bir-birinə yaxın olur”. (11,206). Okkozional formada qurulan bu sözlərin mənaca yaxınlığı o qədər də mühüm və zəruri deyildir. Bunu Təbriz folklor örnəklərindən aldığımız aşağıdakı yanılmacda da görmək mümkündür. Bu yanılmacda şəxs əvəzliliklərinə qoşularaq 4 dəfə işlənən *-nən* şəkilçiləşmiş qoşması və *da* qüvvələndirici ədatı *n* sonur samitinin alliterasiyası, *ə* incə saitinin assonansı üçün əsas olmuşdur. Məsələn: *Çil bildirçinli qardaş, Sən mənən çil bildirçinləsən də, Mən sənən çil bildirçinləsəcəyəm. Sən mənən çil bildirçinləsənsən də, Mən sənən çil bildirçinləsəcəyəm.* (5,26).

Tapmacalarda da alliterasiya və assonans kimi fonetik hadisələri geniş yayılmış və bu səs hadisələrinin yaranma və formalaşmasında köməkçi nitq hissələrinin də mühüm rolu vardır. Məsələn: *Ağ yerdə qara toxum, Qəmiş ilə əkəllər, Ağız ilə biçəllər.* (5,29); *Ağdır tarlası, Qara toxumu, Əl ilə əkəllər, Dil ilə biçəllər.* (5,29).

Bu nümunələrdən də göründüyü kimi, tapmacalarda həm məzmun və mənəni, həm də formanı qorumaq üçün *ilə* birgəlik bildirən qoşmasından da istifadə edilərək ahəngdarlıq və ritmik çalar gücləndirilmişdir. Ritm və ahəng isə öz növbəsində alliterasiya və assonansın əsasını təşkil edir.

Folklor mətnlərində istər sait və istərsə də samit səslərin təkrarı müəyyən ekspressiv effekt yaradır ki, bu məqamlarda köməkçi nitq hissələri də müəyyən mövqələrdə çıxış edir. Məsələn: *Qatığı sarımsaqlasan da yemək olar, sarımsaqlamasan da.* (5,28).

Bu yanılmacda də məqsəd və mənadan çox **a** qalın saitinin assonansı diqqəti daha çox cəlb edir və **da** ədatı da ritmik tempin formalaşmasında müəyyən rol oynayır.

Müşahidələrimiz göstərir ki, atalar sözləri və məsəllərdə, yanılmaclarda, tapmacalarda köməkçi nitq hissələri bir və ya bir neçə dəfə işlənərək bu deyimlərin daxilində qoşulduğu və bağlandığı söz və ifadələrlə birlikdə həm assonansın, həm də alliterasiyanın yaranmasında fəal çıxış edirlər. Məsələn: *Dili varsa, dilçəyi də var.* (5,28); *Qəm çən gətirər, dəm də dəm* (5,22); *Yada yalaq olur, qohuma da dalaq.* (5,21) və s.

Bu atalar sözlərində **da, də** ədatı sözlərin mənasını qüvvətləndirməklə bərabər, dilimizin ümumi qanunauyğunluğunun nəticəsi kimi çıxış edərək mətnlərdəki ritmik frazanı da gücləndirməyə xidmət göstərmişdir.

Tarixən daha qədimliyi ilə səciyyələnən folklor mətnlərində alliterasiya və assonans geniş miqyasda özünü göstərir və folklor mətnlərinin fonopoetik xüsusiyyətlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Qeyd etməliyik ki, yığcam, lakonik bir formada yaradılmış deyim-duyumların tərkibində işlədilmiş köməkçi nitq hissələri də həmin mətnlərdəki musiqililiyin əldə edilməsi üçün mühüm vasitələrdəndir. Məsələn: *Bağ da sənə qaldı, dağ da.* (5,116); *Balıx ya sudadı, ya odda.* (5,117); *Bala başa bələdi, olmasa da bələdi.* (5,116); *Nə ondandı, nə bundan.* (5,121) və s.

Birinci atalar sözündə **da** ədatı “biz” və “dağ” sözlərinin mənasını qüvvətləndirməklə bərabər **d** samitinin alliterasiyanı və **a** saitinin assonansını təmin etmişdir. İkinci atalar sözlərinin tərkibində təkrar işlənən **ya** bölüşdürmə bağlayıcısı **a**-nın assonansına, üçüncü atalar sözündə **da** qüvvətləndirici ədatı **a**-nın assonansına, dördüncüsündə **nə** inkar bağlayıcısı **n** sonur samitinin alliterasiyasına təkan verərək musiqilik, ahəngdarlıq yaratmışdır.

Azərbaycan atalar sözləri və məsəllərin, laylaların, oxşamaların, bayatıların və sairənin hər biri ayrı-ayrılıqda olduqca ahəngdar və musiqilidir. Ahəngdarlıq və musiqililik keyfiyyətinin əldə edilməsində köməkçi nitq hissələri də vacib ünsürlər kimi folklor mətnlərində mühüm mövqe tuturlar. Məsələn: *Əti gərək öküz budunnan kəsmək.* (5,140). Bu atalar sözünün tərkibində 5 dəfə **ə** incə saiti işlənmişdir ki, onlardan da ikisi **gərək** ədatının payına düşür. Atalar sözündəki ahəngdarlığın yaranmasına **gərək** ədatı da təkan vermişdir və buna görə də mətnin məzmunu da olduqca təsirli və orijinal alınmışdır.

Ümumiyyətlə, ta qədimdən üzü bəri folklor mətnlərinin sevilə-sevilə oxunması, öz tərəvətini saxlaması və yaddaşlara olduqca asan hopmasının əsas

səbəbi onlardakı dərin məna və məzmunla bərabər, poetik-ritmik ahəngdarlığın yüksək səviyyədə olmasıdır ki, mətnlərdə iştirak edən köməkçi vahidlərin də rolu danılmazdır.

Folklor mətnlərindəki poetikliyin yüksəldilməsində *ki* və *ilə* bağlayıcılarından müəyyən qədər istifadə edilmişdir. Məsələn: *O adama qurban ol ki, qəlbi ilə ürəyi bir olsun.* (5,151). Bu atalar sözündə ən intensiv bir şəkildə *i* incə saitinin təkrarları müşahidə edilir ki, bunlar vasitəsilə atalar sözündəki ahəngdarlıq, musiqi artmış və mətnin poetikliyi yüksəlmişdir.

Əlbəttə, qeyd etməliyik ki, folklor mətnlərində məna, fikir birinci yer tutur, lakin bunlar forma ilə vəhdətdə verildəndə mətnin poetik effekti birə-beş artır. Məsələn: *Əzizinəm bağ gülə, Bağça gülə, bağ gülə, Pərvanə də bənd olmuş, Mənim tək bir ağ gülə.* (5,195). Bu bayatıda *ə* incə saitinin işləmə tezliyi 11 dəfə müşahidə edilir. Bunlardan biri *də* qüvvətləndirici ədatının və biri də *tək* bənzətmə qoşmasının tərkibindəki *ə*-lərin payına düşür. Bu bayatıda məna və fikrin obrazlı bir şəkildə verilməsində digər nitq vasitələri kimi *də* ədatı və *tək* qoşması da mühüm rol oynamışdır. M.Arif də vaxtilə yazırdı ki, şeirdə məna, fikir birinci yeri tutur, ancaq məsələ orasındadır ki, hər zaman yaxşı şeirlərdə olduğu kimi, zahiri cəhət, forma, musiqi fikirdən daha tez təsir edir. O, güllə kimi açılır, biz əvvəlcə onun səsinə eşidir, sonra isə hansı hədəfə və necə dəydiyini görürük. (12, 226).

Nəticə:

Leksik mənaya malik olmasalar da, köməkçi nitq hissəli – qoşma, bağlayıcı, ədat da folklor mətnlərində rəngarəng səs situasiyalarının formalaşmasında mühüm rol oynayır, ifadə olunan fikrin dinləyiciyə, oxuyucuya daha dəqiq, ahəngdar, poetik, ritmik şəkillərdə çatdırılmasına xidmət göstərir və alliterasiya və assonans fonik, ekspressivlik yaradan vasitələr cərgəsində dura bilir, mətnləri struktur, semantik, üslubi baxımdan rəngləmək xüsusiyyəti kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Зарецкий В.А. Семантика и структура словесного художественного образа. Тарту, 1966, 210стр.
2. Вандриес Ж. Язык. Москва, ЭКРИЗ, 1937,410 стр.
3. Güney Azərbaycan folkloru. II cild, Bakı, 2014, 401 s.
4. Hüseynov M.Səsin poeziyası. Bakı, 2010, 240 s.
5. Təbriz folklor örnəkləri. I kitab, Bakı, 2013, 405 s.
6. Nağıqızı. M. Bayatılar. Bakı, Apastroff, 2015, 216 s.
7. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. II cild, Bakı, "Elm", 1983, 580 s.
8. Adilov M.Türk mətninin transfonemterasiyası problemləri. Bakı, "Nurlan", 2003,

120 s.

9. Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, "Elm", 1979, 501 s.

10. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, "Maarif", 1995, 496 s.

11. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı. Bakı, 1970, 357 s.

12. Arif M. "Dil və üslub". Ədəbi - tənqidi məqalələr toplusu. Bakı, Azər nəşr, 1958, 223-237 s.

13. Ağayeva F. Azərbaycan dilinin intonasiyası. Bakı, API-nin nəşri, 1978, 91 s.